

працюють на промислових підприємствах. Усе це дозволяє дійти висновку про значущість особистого внеску та про історичну роль професора О.О. Шатагіна у розвитку технологічного процесу безперервного лиття та визначенні його як видатної ОСОБИСТОСТІ в цій сфері.

Список літератури

1. *Большая Советская Энциклопедия*. (1955). 2-е изд. Главный ред. Б.А. Введенский. Государственное научное издательство «Большая Советская Энциклопедия». Т. 36. С. 641–642.
2. Хорошилов О., Курляк В., Подоляк О. (2020). Этапы технологического совершенствования процесса непрерывной разливки железоуглеродистых и медных заготовок. *История науки и техники*. 10 (2). С. 217–249.
3. Шварцмайер В. (1962). *Непрерывная разливка*. М.: Metallurgizdat. 386 с.
4. Герман Э. (1961). *Непрерывное литье*. М.: Metallurgizdat. 224 с.
5. Чухров М.В., Вяткин И.П. (1968). – Непрерывное горизонтальное литье слитков металлов и сплавов. М.: Metallurgiya. 140 с.
6. Мясоедов А.Н., Мясоедов А.Н. (1939). *Цветные металлы*, № 10-11.
7. Марголин Ш.М. (1987). *Электропривод машин непрерывного литья заготовок*. М.: Metallurgiya. 279 с.
8. *Горизонтальное непрерывное литье цветных металлов и сплавов* (1974). О.А. Шатагин, В.Т. Сладкошестев, М.А. Вартазаров и др. М.: Metallurgiya. 175 с.
9. Медовар Б.И. (1990). *Металлургия вчера, сегодня, завтра*. К. Наукова думка. 191 с.
10. Журило А.Г., Журило Д.Ю. (2012). Олег Александрович Шатагин (к 80-летию со дня рождения). *Библиотека литейщика*. № 9. С. 23–27.
11. Евтеев Д.П., Колыбалов И.Н. (1984). Непрерывное литье стали. М.: Metallurgiya. 160 с.
12. *Машины и агрегаты металлургических заводов* (1978). А.И. Целиков, П.И. Полухин, В.М. Гребеник и др. М.: Metallurgiya, Т. 2: Машины и агрегаты сталеплавильных цехов. 248 с.
13. Филатов С.А., Иванов А.А. (1988). *Электропривод и автоматизация МНЛЗ зарубежных и отечественных*

конструкций: Обзор информ. М., Metallurgicheskoe oborudovanie. Ser. I. Вып. 5. 89 с.

References (transliterated)

1. Bolshaia Sovetskaia Entsiklopediya. (1955). 2-e yzd. Hlavnii red. B.A. Vvedenskiy. Gosudarstvennoe nauchnoe yzdatelstvo «Bolshaia Sovetskaia Entsiklopediya». T. 36. S. 641–642.
2. Khoroshylov O., Kurliak V., Podoliak O. (2020). Etapy tekhnolohycheskoho sovershenstvovaniya protsessa nepreryvnoi razlyvki zhelezouhlerodystykh y mednykh zahotovok. *Ystoriya nauky y tekhniky*. 10 (2). S. 217–249.
3. Shvartsmaier V. (1962). *Nepreryvnaia razlyvka*. M.: Metallurhyzat. 386 s.
4. Herman E. (1961). *Nepreryvnoe lyte*. M.: Metallurhyzat. 224 s.
5. Chukhrov M.V., Viatkyn Y.P. (1968). – *Nepreryvnoe horizontalnoe lyte slytkov metallov y splavov*. M.: Metallurhyia. 140 s.
6. Miasoedov A.N., Miasoedov A.N. (1939). *Tsvetnye metally*, № 10-11.
7. Marholyn Sh.M. (1987). *Elektropryvod mashyn nepreryvnoho lytia zahotovok*. M.: Metallurhyia. 279 s.
8. *Horizontaalnoe nepreryvnoe lyte tsvetnykh metallov y splavov* (1974). O.A. Shatahyn, V.T. Sladkoshteev, M.A. Vartazarov y dr. M.: Metallurhyia. 175 s.
9. Medovar B.Y. (1990). *Metallurhyia vchera, sehodnia, zavtra*. K. Naukova dumka. 191 s.
10. Zhurylo A.H., Zhurylo D.Iu. (2012). *Oleh Aleksandrovych Shatahyn (k 80-letiyu so dnia rozhdyniia)*. *Byblyotekha lyteishchyka*. № 9. S. 23–27.
11. Evteev D.P., Kolybalov Y.N. (1984). *Nepreryvnoe lyte staly*. M.: Metallurhyia. 160 s.
12. *Mashyny y ahrehaty metallurhycheskykh zavodov* (1978). A.Y. Tselykov, P.Y. Polukhyn, V.M. Hrebnyk y dr. M.: Metallurhyia, T. 2: *Mashyny y ahrehaty staleplavilnykh tsekhov*. 248 s.
13. Fylatov S.A., Yvanov A.A. (1988). *Elektropryvod y avtomatyzatsiia MNLZ zarubezhnykh y otechestvennykh konstruktysyi: Obzor ynform. M., Metallurhycheskoe oborudovanye. Ser. I. Vyp. 5. 89 s.*

Надійшла (received) 26.05.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Хорошилов Олег Миколайович (Horoshylov Oleh) – Українська інженерно-педагогічна академія, професор кафедри металоріжучого обладнання і транспортних систем, доктор технічних наук, професор, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0440-0709>;

Кіпенський Андрій Володимирович (Kipenskyi Andrii) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», директор ННІ соціально-гуманітарних технологій, доктор технічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4589-092X>

УДК 94(=411.6)(477.54)

doi: 10.20998/2227-6890.2022.1.14

А.В. ХАРЧЕНКО

ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ХАРКОВА В ПЕРІОД ПІЗНЬОЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ПРАЦЯХ ДМИТРА БАГАЛІЯ

Дмитро Багалій – важлива для регіональної харківської пам'яті постать. Плідний історик та активний громадський діяч, більшість своїх досліджень він присвятив локальній історії – Слобідській Україні. Опинившись в Харківському університеті до певної міри випадково, дослідник до кінця життя вже не розлучався з містом. Він був дієвий у політичному житті, і одночасно був віддалений від радикальних позицій.

Його помірковані публічні погляди перегукувались з академічними інтересами. Не торкаючись політичних процесів, він був дослідником міграційних рухів, культури і побуту населення регіону. Традиційно, в оптиці свого часу він бачив регіон і його головне місто – Харків як територію, де взаємодіяли дві спільноти – українці та росіяни – «малороси» та «великороси», у термінології Дмитра Багалія. Дмитро Багалій опинився у Харкові в період стрімкого зростання міста, його швидкої модернізації. Дослідник не міг не помітити, що одним з акторів у цих процесах була єврейська спільнота. Дмитро Багалій сам відзначав, що чисельність єврейського населення міста постійно і неухильно зростала. Тим не менш, в основних своїх працях дослідник відводить євреям мінімальне місце. Він легко використовує стереотипи щодо євреїв, характерні для тогочасного дискурсу Російської імперії. Можливо, це мовчання було спробою обійти «єврейське питання», яке вже з моменту прибуття Дмитра Багалія до Харкова набуло серйозної гостроти. У 1881-1882 рр. на півдні імперії прокотилася хвиля антиєврейського насильства. В Харкові не мали місце так звані погроми, але антисемітський дискурс був достатньо поширеним, зокрема, серед колег Дмитра Багалія у політичній діяльності. Надалі ситуація не ставала кращою, період єврейської емансипації, який тривав з 1859 р., було завершено. Дмитро Багалій, безперечно, не мав намірів писати про зародження сіонізму в Харкові, або про революційну діяльність євреїв, але у своєму описі єврейської громади він не вийшов за межі офіційних переписів.

Ключові слова: Дмитро Багалій, Російська імперія, євреї, спільнота, Харків.

A. V. KHARCHENKO

THE JEWISH POPULATION OF KHARKIV IN THE PERIOD OF THE LATE IMPERIAL RUSSIA IN THE WORKS OF DMYTRO BAHALIY

Dmytro Bahaliy is an important figure for Kharkiv regional memory. Being a prolific historian and active public figure, he devoted most of his works to local history, that is Slobid Ukraine region. Having found himself at Kharkiv University, accidentally to some extent, he became the part of local community until the end of his life. He was active in public life, and at the same time, he was distant from radical positions. His moderate public views correlated with academic interests. Bahaliy was beyond political processes, he was a researcher of migration, culture and everyday life of the population of the region. Traditionally, in the optics of his time, he saw the region and its main city - Kharkiv, as a territory where two communities - Ukrainians and Russians - "Little Russians" and "Great Russians", in Bahaliy's terminology, interacted. Bahaliy moved to Kharkiv during the period of rapid growth of the city. The researcher could not but notice that one of the actors in these processes was the Jewish community. Bahaliy noted that the number of the Jewish population in the city was constantly and steadily growing. Nevertheless, in his main works, the researcher gives a minimal place to the Jews. He easily used stereotypes about Jews, characteristic of the discourse of the Russian Empire at the time. Perhaps this silence was an attempt to ignore the "Jewish question", which had become serious problem since Bahaliy's arrival in Kharkiv. In 1881-1882, a wave of anti-Jewish violence swept through the south of the empire. There were no so-called pogroms in Kharkiv, but anti-Semitic discourse was quite widespread, among Bahaliy's colleagues in political activity in particular. In the future, the situation did not get better, the period of Jewish emancipation, which lasted from 1859, was finished. Bahaliy certainly did not intend to write about the birth of Zionism in Kharkiv, or the revolutionary activity of the Jews, but in his description of the Jewish community he did not go beyond the official censuses.

Key words: Dmytro Bahaliy, Russian Empire, Jews, Community, Kharkiv.

Постановка проблеми. Дмитро Багалій – символічна постать для Харкова, видатний український учений, історик, один із фундаторів Української Академії Наук, ректор Імператорського Харківського університету, лауреат Уваровської премії. Укладач першого повного зібрання творів Григорія Сковороди. Автор понад 200 праць з історії Слобідської, Лівобережної та Південної України XV-XVIII століть, які побудовані на багатому джерельному матеріалі. Вчений ввів у науковий обіг велику кількість фактичних матеріалів, взятих безпосередньо з архівних джерел й археологічних розкопок. Наукова спадщина видатного дослідника увійшла до золотого фонду української культури [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постаті та науковому доробку історика та громадського діяча було присвячено кілька

монографій та сотні статей авторів: О. Богдашиної, А. Домановського, А. Коханського, Т. Павлової, Г. Старикова, В. Сухіної, А. Шийко та інших дослідників. Відкритим залишається питання щодо єврейського населення Харкова в період пізньої Російської імперії у працях Дмитра Багалія.

Мета статті – проаналізувати присутність єврейської тематики у працях Дмитра Багалія. Сама постать історика надзвичайно вдала, щоб на її прикладі представити погляди/уявлення ліберальних кіл Харкова пізнього імперського періоду у «єврейському питанні». Саме в цей період було видано основні праці історика, на нього припала його основна професійна діяльність.

Виклад основного матеріалу. Історія історика. Киянин за народженням, Дмитро Багалій вже за часів студентства опинився в Харківському університеті, в

місті та інституції з якими він провів все подальше життя. Важливим моментом став переїзд Багалія до Харкові в 1883 році, де він посів посаду доцента. В. Кравченко пише, що становлення історика відбувалось в часи стрімких змін в імперії [2, с. 137]. З одного боку, швидкі соціально-економічні зрушення – модернізація, які можливо визначили інтерес Багалія до неполітичних аспектів історії суспільства. З іншого боку, процеси націотворення, де Багалій відразу обрав причетність до українського національного проєкту. Щоправда, він належав до тієї генерації, яка ще не перейшла на шлях політичної боротьби.

Київський дослідник Володимир Маслійчук відзначає, що і у своїх працях Дмитро Багалій уникав політичного забарвлення [3]. Мабуть, ця аполітичність дозволила Дмитру Багалію, як писати дисертацію в часи реакції уряду Александра III, так і лишатись в радянській Україні після встановлення більшовицького режиму. В обидвох випадках вчений обирає максимальне дистанціювання від політичних перепитів, що, можливо, зберігало його кар'єру і життя. В науці Дмитро Багалій зробив собі ім'я, працюючи в напрямку, який сьогодні б окреслили, як локальна історія. У громадському житті історик виявляв себе як людина ліберальних поглядів.

Євреї в історії міста. Головний висновок, який доведеться зробити на початку, – євреї мінімально присутні на сторінках робіт Дмитра Багалія. Попри їх присутність в регіоні з XVIII ст., та надзвичайно важливу роль в Харкові пізньої імперської доби, дослідник майже не звертається до єврейської історії, не намагається описати сучасну для нього єврейську спільноту міста. У пошуках єврейської присутності в науковому доробку Дмитра Багалія, основну увагу було приділено його фундаментальній праці, написаній у співавторстві з Дмитром Міллером, «Історія міста Харкова за 250 років його існування» [4]. У її другому томі, який аналізував життя міста в XIX на початку XX ст., у розділі «Склад та рух населення», серед інших національних спільнот історик назвав євреїв, присвятивши їм чотири сторінки свого дослідження. Представляючи етнографічний склад населення міста, Дмитро Багалій описував його як «малоросійський етнографічний світ», який потроху поглинався «великоросійським» впливом. Вплив цей поширювався присутністю імперських чиновників, через перебування тут штабу південних військ імперії, транзитне становище міста між північчю та півднем імперії, поступову акультурацію українського населення.

Слід сказати, що в жодній з інших робіт дослідника такої уваги євреям Харкова приділено не було. У роботі, присвяченій історії Харківського університету, Дмитро Багалій згадує лише одного студента-єврея – О. Юзефовича [5]. В одній з головних своїх робіт, присвяченій історії регіону – Слобідській Україні, історик серед інших національних спільнот згадує, звичайно, українців та росіян, греків, кримських

татар, німців. І лише наприкінці роботи згадує появу в місті євреїв, «котрих раніше не було» [5, с. 216].

У праці, де досліджується тема регіональної торгівлі, автор фактично не згадує євреїв, хоча вже на початку посилається на роботу Івана Аксакова, який приділив чималу увагу єврейській торгівлі [8; 9].

Дмитро Багалій намагався аналізувати ті чи інші економічні, соціальні процеси крізь призму «національного характеру» – тих чи інших рис начебто притаманних спільноті. Зокрема, відзначав, що «малорос» невдалий промисловець та торговець, який значно поступається спиритним «великоросам» [6, с. 131]. Відчуваючи фронтірність регіону, історик вказував, що взаємодія двох національних груп призвела до створення особливого змішаного типу, представників якого названо «перевертнями». Очевидна для Дмитра Багалія тенденція – витіснення українського характеру міста: «XX століття застало населення Харкова цілком обрусілим» [6, с. 132]. Загалом, свій «етнографічний» опис Дмитро Багалій вибудовує відповідно імперській ієрархії народів – де росіяни/«великороси» є основним елементом поруч з українцями/«малоросами». Відповідно до цієї ієрархії наступною представлена третя складова «російського народу» – білоруси, хоча історик підкреслив нечисленність цієї спільноти в Харкові. Не менш важливим за необхідність представити всі «гілки російського народу», для Дмитра Багалія є популярний в колах імперського істеблішменту, принаймні його частині, панслов'янський дискурс. Тому надалі історик представив польську громаду, визначивши її як лідера місцевої католицької спільноти. Чехи, болгари та серби лише згадуються дослідником. Нарешті, він переходить до опису єврейського населення Харкова, присвятивши йому чималий обсяг розділу.

Дмитро Багалій відзначає помітну роль єврейського населення в історії міста та присутність євреїв у Харкові вже у XVIII ст. Дослідник зазначав, що включення міста в 1804 р. до Смуги осілости зробило Харків недоступним для євреїв. Тим не менш, зазначив, що це правило не завжди виконувалося і давало простір для «свавілля» поліції. Сьогодні вочевидь можливо трактувати цей момент інакше, ніж це робив дослідник на межі XIX-XX ст. У дусі нової імперської історії визначаємо особливість півдня Російської імперії, конкретніше території колишньої Слобідської України, у правових, соціальних, економічних аспектах. На відміну від осередку імперії XVIII ст. – російських земель, правителька яких могла заявити, що «не бажає прибутку від ворогів Христа», заборонивши тим перебування євреїв в межах її держави, на українських землях євреї були постійно присутні. Євреї – торговці та ремісники були перманентно присутні на Слобожанщині. Дмитро Багалій писав, що православне харківське купецтво постійно використовувало антиюдейські норми законодавства в економічній конкуренції з єврейськими купцями [6, с. 134]. Тим не менш, навіть після того як ці скарги начебто

задовольнялися, купцям доводилося подавати нові, на рівні губернатора.

Під «свавіллям» поліції історик мав на увазі численні випадки корупційних рішень, що їх можна знайти в судових справах, які давали євреям можливість обійти діюче законодавство і знайти собі шлях залишатися у місті. З тих же купецьких скарг дізнаємося, що євреї працювали у шинках як місцевих купців, так і православних священиків – власників цих закладів. Більше того, скарга 1806 р. свідчить про те, що євреї приїжджали до Харкова у традиційному одязі, боротьба з носінням якого була однією з головних ідей імперської бюрократії протягом першої половини XIX ст. Скоріш за все, мова йшла про певні елементи того, що неєврейське населення сприймало за єврейський «національний костюм», як про це писав Дмитро Багалій. З документів, які були спрямовані проти носіння «єврейського одягу», постійно згадуються кіпи – «ермолки» та цицит – сплетені пучки ниток, які прив'язувалися до таліта – молитовного покривала, або просто до одягу. Обидва елементи в юдаїзмі є обов'язковими для носіння кожним чоловіком після досягнення повноліття – бар-міцви.

Постійне зростання чисельності єврейського населення Дмитро Багалій відносить вже на завершення першої чверті XIX ст. У 1832 р. мешканцями Харкова було подано скаргу до міської думи, в якій говориться про те, що євреї були присутні у місті «з давніх часів», і лишаються, скуповуючи міську нерухомість. Фактично, скарга повідомляла про наявність в місті єврейської громади, яка заселяла одну з вулиць міста, і мала своє кладовище. Присутність євреїв на важливих харківських ярмарках була постійною. Більше того, всю першу половину XIX ст. приїжджі торговці могли дотримуватися правил кашруту. Задоволенням цієї опції займалась безпосередньо міська дума, в «журналах» – протоколах засідань, зберігаються рішення про передачу на відкуп приготування такої їжі [10, с. 127]. Безумовно, вона не називається кошерною, але коли для єврейських торговців готували єврейські ж купці, або дружини євреїв-солдат місцевого гарнізону, важко уявити, що мова йде про щось інше.

Переходячи до другої половини XIX ст., Дмитро Багалій цілком раціонально відзначає, що навіть суворе дотримання законів не зупинило би єврейську міграцію. Саме з 1860-х рр. відбувається постійний приплив євреїв-мігрантів до міста. Ці рухи внутрішньої єврейської міграції відбувалися в контексті ширших міграційних рухів, які в літературі традиційно пов'язують із стрімкою модернізацією імперії у 1860-1870-х рр. Американський дослідник Йоханан Петровський-Штерн пише, що вже у 1840-х роках відбувається серйозна зміна в економічній географії українських земель [11]. Традиційний ареал проживання єврейського населення – Правобережна Україна – опинилася в економічній стагнації. Остання сприяла переселенню євреїв на схід, де в цей

час справжніми магнітами для переселенців ставали міста, які пропонували робочі місця – Харків, Катеринослав. Одночасно, зростали традиційні єврейські центри – Одеса та Київ. З огляду на цю потужну міграцію, яка кожне десятиліття збільшувала в рази єврейське населення Харкова, зупинити її юридичними нормами, які можна було трактувати в різний спосіб, дійсно було важким завданням для чиновників. Тим більше, що з 1859 р. імперія розпочала новий етап інтеграційної політики щодо єврейських підданих. Американський дослідник Бенджамін Натанс охарактеризував цю політику як «селективну інтеграцію» [11]. Сенс полягав у тому, щоб стимулювати євреїв до занять, які б імперія вважала «корисними». Також мала відбутися акультурація євреїв, коли б за прикладом громади Берліна, євреї залишалися б юдеями лише вдома, і не відрізнялися від неєврейського оточення поза ним [12]. Взамін, мала відбутися емансипація євреїв, не на рівні спільноти, але на індивідуальному рівні. Єврей, який навчався б в університеті, був лікарем тощо, мав право опинитись у «внутрішніх губерніях», залишивши Смугу єврейської осілости. На десятиліття вперед виїзд за Смугу став мрією для багатьох євреїв, яка відбивалася у публіцистиці, художній літературі та его-документах [13].

Дмитро Багалій фактично називає дату початку нової політики імперії у вирішенні «єврейського питання» – 1858 р., коли міська дума дозволила купцям першої та другої гільдії приїжджати на місцеві ярмарки. Сам емансипаційний проект дослідник описує як більш толерантну до євреїв політику Александра II [4, с. 137]. Історик відзначає, що професійні заняття, заявлені євреями, зокрема, в анкетуванні під час переписів, часто не відповідали дійсності, і були лише підставою опинитися поза Смугою. Треба відзначити, що як напівлегальна присутність, так і невідповідність офіційним приписам у професії/становій приналежності на той період були притаманні і неєврейським мігрантам. Офіційні приписи вимагали часу та грошей, і обійти це завдяки дрібній корупції було типовою стратегією для багатьох мігрантів.

Вище вже згадувався типовий для інтелектуалів XIX ст. момент приписування тим чи іншим національним спільнотам певних начебто притаманних їм рис. Безперечно, в своєму описі єврейського населення Дмитро Багалій не уникнув певних моментів, які б сьогодні сприймалися як антисемітські. Зокрема, наголошував на «відомій всім плідності» євреїв, як одній з причин збільшення єврейського населення в місті. Цю тезу можна спростувати з двох позицій.

По-перше, історико-демографічне дослідження купецьких родин міста – вагомої частки єврейської спільноти, доводить, що середній розмір родини незначною мірою перевищував православні родини – українські або російські.

По-друге, через юридичні перешкоди єврейській родині доволі важко було перебувати у місті в повному складі. До канцелярії губернатора

постійно надходили скарги від батьків, які просили возз'єднатися з дітьми, дітей, які просили дозволити переїзд їх батьків. Нерідко ці прохання отримували відмову. З цієї точки зору незрозуміло про яку саме «плідність» писав Дмитро Багалій, якщо не брати до уваги антиєврейські забобони.

Висновки. Поза сумнівами, Дмитро Багалій – помітна постать серед істориків, які творили національний гранд-нарратив на межі XIX-XX ст. До творення цього нарративу він долучився через локальні дослідження регіону, в якому він мешкав і працював більшу частину свого життя, – Слобожанщини. Один із лідерів ліберальної частини харківського істеблішменту, Дмитро Багалій, за спогадами сучасників, був майстром компромісів. Властивість обходити гострі моменти була притаманна і науковій діяльності історика: історичні екскурси в давнину, увага до університетської історії і відсутність інтересу до політики. Можливо, саме цим намаганням уникати гострих тем можна пояснити мовчання історика стосовно єврейського Харкова.

Дмитро Багалій переїхав до Харкова в той момент, коли політика єврейської емансипації, яка була чинною з 1859 р., вже зупинилась, після хвилі антиєврейського насильства 1881-1882 рр. Документи з поліцейських та судових архівних фондів показують стрімке входження єврейської молоді у революційну діяльність. «Єврейське питання» імперська бюрократія тепер вирішувала нагадуванням про відкриті західні кордони імперії. У своїй фундаментальній праці з історії міста Дмитро Багалій знаходить місце для єврейської спільноти, але обмежується згадками про стару громаду та даними офіційних переписів. У питаннях міграції населення в регіоні, або історії університету, єврейські сліди у працях вченого знайти ще важче.

Загалом, позиція Дмитра Багалія цілком відповідала думці ліберальної частини міського істеблішменту, яка не поспішала ставати на захист прав своїх єврейських співгромадян, навіть у їх історичному праві бути співтворцями спільного простору.

Список літератури

1. Дмитро Багалій – видатний дослідник Слобожанщини. Retrieved from <https://uain.press/blogs/dmytro-bagalij-golovnyj-doslidnyk-slobozhanshyny-1106646>
2. Кравченко, В. (2011). *Україна, імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії*. Київ: Критика.
3. Маслійчук, В. *Колонізація та політика. Дмитро Багалій та Михайло Грушевський*. Retrieved from <https://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2522-volodimir-maslijchuk-kolonizatsiya-ta-politika-dmitro-bagalij-ta-mikhajlo-grushevskij>.
4. Богдашина, О.Д. (2017). І. Багалій у сучасній українській історіографії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Вип. 25. С. 98-107.
5. Багалей, Д., Миллер, Д. (2004). *История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905)* : в 2 т.

Харьков. 973 с. Т. 2.

6. Багалей, Д. (1894). *Опыт истории Харьковского университета*. Харьков: Типография Адольфа Дарре.
7. Багалій, Д. (1990). *Історія Слобідської України*. Харків: Основа.
8. Багалей, Д. (1888). *Краткий исторический очерк торговли в Харьковском крае в XVII и XVIII вв.* Харьков: Типография губернского правления.
9. Аксаков, И. (1858). *Исследование о торговле на украинских ярмарках*. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук.
10. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. 44. Оп. 2. Спр. 338 а. *Роспись города Харькова на 1854 год*.
11. Petrovsky-Shtern, Y. (2014). *The Golden Age Shtetl: a new history of Jewish life in East Europe*. Princeton: Princeton University Press.
12. Nathans, Benjamin. (2002). *Beyond the Pale: The Jewish Encounter with Late Imperial Russia*. London: University of California Press.
13. Российский государственный исторический архив (РГИА). Ф. 1269. Оп. 1, д. 45. *О секте хасидов*. С 5 апреля 1853 до 8 июля 1856. С. 58-79.
14. Слюзберг, Г. (1933). *Дела минувших дней. Записки русского еврея*. Т.1. Париж.

References (transliterated)

1. Kravchenko, V. (2011). *Ukraine, imperiia, Rosiia. Vybrani staty z modernoi istorii ta istoriografii*. Kyiv: Krytyka, [Ukraine, empire, Russia. Selected articles on modern history and historiography.]
2. Masliichuk, V. *Kolonizatsiia ta polityka. Dmytro Bahalii ta Mykhailo Hrushevskiy*. Available at Historians. [Colonization and politics. Dmytro Bahaliy and Mykhailo Hrushevsky] Retrieved from <https://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2522-volodimir-maslijchuk-kolonizatsiya-ta-politika-dmitro-bagalij-ta-mikhajlo-grushevskij>
3. Bohdashyna, O.D. (2017). I. Bahalii u suchasniy ukrainii istoriografii. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Vyp. 25. S. 98-107. [Bahalian in modern Ukrainian historiography].
4. Bagalei, D., Myller, D. (2004). *Ystoriya horoda Kharkova za 250 let eho sushchestvovaniya*. T. 2. Kharkov. [History of the city of Kharkov for 250 years of its existence].
5. Bagalej, D. (1894). *Opyt istorii Harkovskogo universiteta*. Harkov: Tipografiya Adolfa Darre. [History experience of Kharkiv University].
6. Bahalii, D. (1990). *Istoriia Slobidskoi Ukrainy*. Kharkiv: Osнова. [History of Sloboda Ukraine].
7. Bagalej, D. (1888). *Kratkij istoricheskij ocherk trgovli v Harkovskom krae v XVII i XVIII vv.* Harkov: Tipografiya gubernskogo pravleniya. [Brief historical essay about trade in Kharkiv region in the XVII and XVIII centuries.].
8. Aksakov, I. (1858). *Issledovanie o trgovle na ukrainskih yarmarkah*. Sankt-Peterburg: Tipografiya Imperatorskoj Akademii Nauk. [Research on trade at Ukrainian affairs].
9. Derzhavniy arhiv Harkivskoyi oblasti (DAHO). F. 44. Op. 2. Spr. 338 а. *Rospis goroda Harkova na 1854 god*. [The budget of the city of Kharkov for 1854.].
10. Petrovsky-Shtern, Y. (2014). *The Golden Age Shtetl: a new history of Jewish life in East Europe*. Princeton: Princeton University Press.
11. Nathans, Benjamin. (2002). *Beyond the Pale: The Jewish Encounter with Late Imperial Russia*. London: University of California Press.

---

12. Rossijskij gosudarstvennyj istoricheskij arhiv (RGIA). F. 1269. Op. 1, d. 45. O sekte hasidov. S 5 aprelya 1853 do 8 iyulya 1856. S. 58-79. [About the Hasidic sect].

13. Sliozberg, G. (1933). Dela minuvshih dnei. Zapiski russkogo evreya. T.1. Parizh. [Cases of the Past. Notes of a Russian Jew.].

Надійшла (received) 09.09.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Харченко Артем Вікторович (Kharchenko Artem) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки, кандидат історичних наук; м. Харків, Україна; ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-3314-5084>